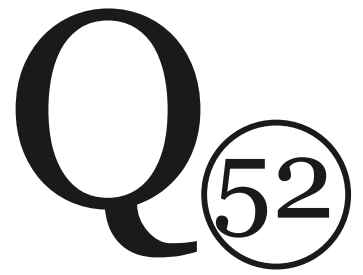

educació permanent, ciutadania crítica i democràcia radical

Quaderns d'Educació Contínua

educació permanent, ciutadania crítica i democràcia radical

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves Roselló, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Manuela Fuentes Martínez, Marta Malet Carol, Mila Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián, María Gabarda Riofrío, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Pierngiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piusi (UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño Francés (IPF), Sebas Parra † (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Àngel Marzo (UB),

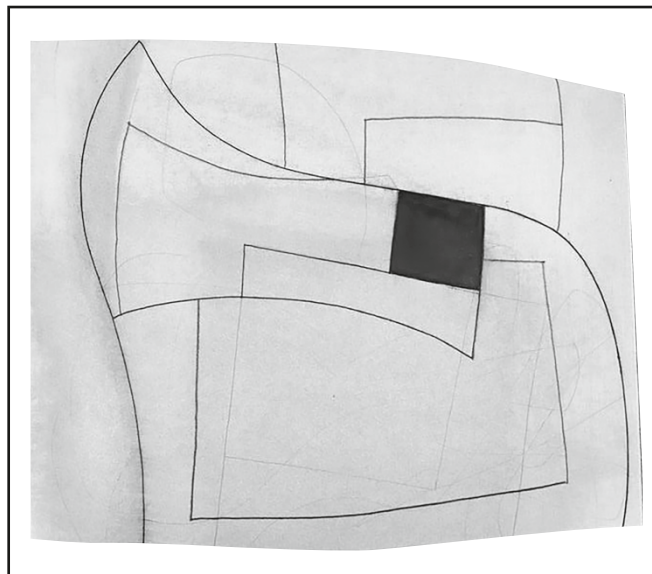
Manel Martí Puig (UJI), Fernando López Palma (UB), Licínio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU), Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Júlia Haba Osca (UV), Marina Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI), David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey (UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez (epAlv), Magdalena Balle García (CEPA Son Canals, Illes Balears), Mafra Tavares Mendes (Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC), Júlia Haba (Universitat de València)

Correcció i traducció
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació
gap

Quaderns d'Educació Contínua 52

Tardor 2024 • 18 €

Quaderns d'Educació Contínua. *Nova etapa* Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Títol: xarxes de relacions

Autor: desconegut

Tècnica: llapis i colors

Dimensions: 21x21 cm

Any: 2001

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

Sumari

editorial

carpeta

Per una Pedagogia radicalment democràtica per a una ciutadania crítica i compromesa amb el bé comú i la justícia social

Enrique Javier Díez Gutiérrez • 5

Prefiguració i pedagogia crítica emancipadora

Antonia De Vita & Francesco Vittori • 16

El desvetllament en educació o l'educació com a esvaïment

Gloria Díaz Fernández • 29

contínua

Gènere, Violència, Poder i Conflictes en les Organitzacions de Dones [zero]

Alicia Gil Gómez • 37

persones, territoris i experiències

Alicia Gil: el compromís en un recorregut vital

Consol Aguilar Ródenas • 65

Aules de cultura de la Diputació de Valladolid

Natividad García Hernández • 72

investigació

Serendipitat educativa: No sabia que sabia tant!

Carlos Calvo Muñoz • 83

arxiu

dialogica

Vull estudiar

Eduardo Cabornero Martínez • 95

llibres

Cinc exercicis de pensament educatiu. Daniel Gómez Ramos

Analia E. Leite Méndez • 103

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Prefiguració i pedagogia crítica emancipadora

Antonia De Vita¹ & Francesco Vittori²
Traducció: Manuela Fuentes Martínez

Introducció

En el debat actual al voltant de la prefiguració, entesa com a concepció, creació, projecció, trama d'idees, ideologia i pensament (Maeckelbergh, 2011; Dinerstein, 2012; Mason, 2014; Van de Sande, 2015; Cooper, 2017), i com la seua intersecció amb la l'educació, oferix un interessant punt d'entrada des del qual abordar la nostra l'orientació i guia, en el nostre propi present, en allò que està en el nostre imaginari i en les pràctiques en situacions educatives i socials marcades per la injustícia i l'exclusió.

La nostra intenció en este assaig és discutir, en termes teòrics, les formes en què certs exemples -en la literatura acadèmica- del que considerem expressions d'una visió “prefigurativa” de la realitat, podrien enriquir-se amb idees i principis extrets de la tradició de la “pedagogia crítica”.

La pedagogia crítica ens diu que l'educació d'adults i joves en contextos formals i informals pot ser una acció emancipadora, oferint un conjunt de mesures adequades amb les quals generar justícia social a través d'un enfocament sostingut i crític de totes les formes de sistema opressiu, incloent per tant els sistemes del neoliberalisme (Maig, 2015; Burbules i Berk, 1999; Aliakbari i Faraji, 2011).

La pedagogia crítica té una profunda rellevància en el món contemporani, com a corrent d'indagació filosòfica i com a perspectiva educativa i formativa indissolublement unida a la pràctica política. En la seua aposta per la creació “d'una educació oberta, social, democràtica i capaç de problematitzar qüestions i interrogants socials en un temps de mercantilització” (Maig i Vittoria, 2017, p. 8), existeixen clares àrees de solapament amb visions “prefiguratives” de la societat.

Entrellaçar estes dues perspectives que convergeixen en una intenció compartida, de transformar la societat a través de formes d'activitat participativa, inclusiva i no jeràrquica i que van en contra d'una visió de l'educació mercantilitzada per les forces del capitalisme, ens sembla un pas significatiu, cap al restabliment de la importància i la rellevància de l'educació com a praxi creativa i emancipadora.

Els moviments socials i les iniciatives del món actuals que en les últimes dècades han servit de laboratori per a modes cada vegada més interseccionals (Luchies, 2014) de pensament crític i pràctiques inspirades en el feminisme, l'ecologisme, la lluita contra el racisme i el respecte dels drets humans, són exemples destacats de contextos informals d'educació crítica. Quan els adults trien lliurement construir contextos d'aprenentat-

¹ Antonietta De Vita: Professora adjunta de Pedagogia, Teoria de l'Educació i Educació Social, Dpt. de Ciències Humanes, Universitat de Verona

² Francesco Vittori: Becari d'investigació, Departament de Ciències Humanes, Universitat de Verona

ge, d'educació i autoeducació de justícia social i/o ecològica, consum crític i nous estils de vida, estan adoptant una metodologia educativa per a crear noves pràctiques de ciutadania, i desenvolupar praxi en el sentit d'accions concretes que transformen la realitat (De Vita i Bertell, 2018; Bertell et al., 2019). Quan es compartix una visió prefigurativa amb altres persones, es posen en marxa processos d'autodeterminació i creixement personal i col·lectiu, és a dir, processos de “conscienciació” que també permeten desenvolupar —de manera autònoma— estratègies i mètodes amb els quals participar en contextos on els mitjans són totalment coherents amb els fins.

La insistència en l'educació —coherent amb els objectius de transformació de la societat— és una presència inequívoca en l'obra de teòrics de la prefiguració com Timothy Luchies (2014), que concep l'oposició a l'opressió com una forma de pedagogia:

Per començar a abordar estes dues qüestions, replantege la lluita contra l'opressió com una lògica de lluita, més concretament com un projecte pedagògic, amb la finalitat de posar de manifest el seu funcionament col·lectiu i acumulatiu. Este canvi de perspectiva revela que el treball en xarxa és una condició sovint oblidada per a la pràctica efectiva de la lluita contra l'opressió. També proporciona algunes idees sobre com podríem utilitzar la idea de prefiguració per a integrar encara més una política interseccional en els moviments anarquistes (Luchies, 2014, pàg. 100-101).

Així doncs, la lluita contra l'opressió es presenta com un conjunt de tàctiques que compartixen l'objectiu d'identificar i erradicar la violència inherent a les estructures de la societat i generar formes de responsabilització per part de la comunitat política. Es tracta d'una perspectiva en la qual la lluita es concep com una subversió progressiva i multidimensional de totes les formes de supremacia, en la qual està implícita una profunda comprensió històrica de les formes de dominació tant a escala mundial com regional. La naturalesa interseccional de les pedagogies anàrquiques i antiopressives és deutora de la noció del ideal concebut en el sí dels moviments antiautoritaris, en els quals, servix per a crear i capitalitzar oportunitats perquè els activistes construïsquen noves subjectivitats i relacions mitjançant un canvi d'arrel en les infraestructures polítiques, socials i econòmiques.

1. Pedagogia crítica i exemples de prefiguració: cap a una visió transformadora de la realitat

La pedagogia crítica es remunta directament al pedagog del nord-est del Brasil Paulo Freire i als escrits d'altres pensadors que van continuar les seues idees amb aportacions pròpies i originals, com Henry Giroux, Wolfgang Klafki, Michale Apple, Peter McLaren i Ira Shor. La pedagogia crítica avança una visió de l'educació com alguna cosa que contribueix concretament a la formació d'experiències, pràctiques i formes de comprensió que són diferents de les del paradigma neoliberal. Per contra, es

basen en l'educació popular, en les pràctiques de grups, comunitats i moviments socials, en qualsevol configuració de l'acció educativa duta a terme fora, i independentment, del mercat. Una educació oberta al diàleg, a la diferència, a les diverses concepcions de la política i de la història.

Encara que es basa en una crítica detallada dels models socioeconòmics i polítics i el seu impacte en els contextos educatius, la pedagogia crítica té el poder mitjançant l'educació de transformar la societat, una consciència basada en l'anàlisi crític de les desigualtats, la marginació, les condicions de treball, els drets humans i les relacions socials (Maig i Vittoria, 2017, p. 15).

Amb les seues exploracions teòriques dels anys seixanta i setanta —que constituïrien la base de mètodes innovadors i eficaços d'alfabetització d'adults, desenvolupats i difosos sobretot al Brasil i Àfrica, Paulo Freire va reviuire les teories de l'Escola de Frankfurt, donant-los una nova rellevància. A partir de la seua obra més coneguda i significativa, *Pedagogia do oprimido* (Pedagogia de l'oprimit, 2000), el plantejament de Freire ofería tant una filosofia pràctica capaç de percebre i interpretar l'estat d'opressió que vivien els llauradors pobres i analfabets del nord-est del Brasil, com un camí per a eixir d'eixa mateixa opressió. Desafiant a qualsevol forma de dominació i subordinació, la pedagogia crítica s'ocupa principalment d'una emancipació efectuada mitjançant l'educació de qualsevol subjecte o situació social que estiga sota el domini d'un poder subjugador i marginador, servint-se de les pràctiques educatives per a crear consciència.

Des del nord-est del Brasil fins a Amèrica del Nord i Europa Occidental, les idees de Freire continuen sent tan pertinents com sempre. No obstant això, el rostre de l'opressió ha canviat. En el nostre temps, sovint es manifesta en la violència del sistema capitalista, un sistema que —en la seua forma biocapitalista i biopolítica actual— s'ha tornat antropofàgic, devorant vides a mesura que extrau valor d'elles com a factor de producció, un sistema que s'alimenta de la subjectivitat, el llenguatge, les relacions, deixant l'ànima com una corfa seca (Foucault 2008; Lazzarato, 1997). Uns certs aspectes del capitalisme contemporani podrien molt bé erigir-se en les formes d'opressió del nostre temps; reclamen, per tant, una conscienciació, o més aviat un aprofundiment de la consciència (Freire, 2000), un pas d'una consciència ingènua a una consciència crítica que pugua engendrar transformacions en la nostra realitat i acostar-nos a la justícia social i a l'emancipació, tant dels subjectes com de les circumstàncies. La pedagogia crítica, o específicament, la pedagogia freireana, s'unix a les files dels enfocaments pedagògics que admeten una perspectiva socioeducativa dissenyada per a desenvolupar formes crítiques de pensament i consciència i una autoconsciència, situada com a part d'una relació tangible amb el món en el qual vivim.

Les persones, com a éssers “en situació”, es troben arrelades en condicions espacio-temporals que les marquen i que elles també marquen. Tendiran a reflexionar so-

bre la seua pròpia situació, en la mesura en què es vegem interpel·lades per ella per a actuar en conseqüència. Els éssers humans ho són perquè estan contínuament vivint situacions que es marquen. I ho seran més com més no sols reflexionen críticament sobre la seua existència, sinó que actuen críticament sobre ella. La reflexió sobre la situacionalitat és [...] el pensament crític mitjançant el qual les persones es descobreixen “en situació” (Freire, 2000, p. 109).

En este moment de la història, els grups i moviments pel canvi social poden vore's obligats, seguint un enfocament freireà de conscienciació, a identificar “temes generadors” que tinguen el potencial, de transformar-se en temes alliberadors i emancipadors (Freire, 2000). Com explica Luchies (2014), pot dir-se que tots els moviments actuals contra l'opressió que encarnen algun tipus de vocació prefigurativa s'han inspirat, directament o indirectament en l'escola de la pedagogia freireana.

Els activistes i els membres de la comunitat, participen en una forma de pedagogia freireana per a construir una consciència crítica a mesura que identifiquen, analitzen i responen a tasques concretes de manera col·lectiva [...] Les postures feministes, i antiracistes, encaixen cada vegada més amb la lluita contra l'opressió. Encara que estes postures i accions continuen sent sovint pràctiques per a la majoria de la societat excepcions, estan creixent en número i influència en l'esquerra radical. Entrellaçant la lluita contra l'opressió i la prefiguració, els activistes estan construint relacions i espais polítics potenciadors a través de la confrontació activa amb els sistemes d'opressió i explotació. Existix un ampli espectre de tàctiques d'acció directa, en els punts de confluència de les diverses lluites dels moviments socials que estan començant a reflectir este impuls transformador (Luchies, 2014, p. 113).

A tot el món, això abasta una gran varietat de moviments “de baix a dalt” que se centren en la crítica del capitalisme i la cerca d'un futur sostenible (abordant, en primer lloc, qüestions com les crisis socials, econòmiques i mediambientals i les qüestions de gènere) i que compartixen tant un compromís profundament arrelat amb l'educació i l'autoeducació (Bertell i De Vita, 2013; De Vita i Vittori, 2015), com una passió per l'aprenentatge nascuda d'una visió transformadora i prefigurativa del món.

2. Cap a una pedagogia de la praxi: de l'hegemonia a l'afinitat

Per a Paulo Freire, com per a Antonio Gramsci, no hi podria haver pedagogia sense política. La pedagogia ha de prendre partit pels oprimits; com afirmava la famosa declaració de Gramsci “Odie la indiferència”, i no pot deixar de prendre partit en la lluita per la justícia social. Qui educa, amb aquest esperit, va molt més enllà de la mera pràctica, com confirmen els orígens aristotèlics del terme. La praxi, és un procés de reflexió que permet un cert distanciament crític del món de l'acció per tal de contribuir a transformar este món en un que descriu Freire *as menos feio, menos malvado, menos desumano* (“menys lleig, menys maligne, menys inhumà”).

La importància de Gramsci en el desenvolupament de la pedagogia crítica està, en gran part relacionada amb el concepte d'hegemonia com a pràctica educativa i pedagògica. Es tracta d'una construcció significativa i polièdrica que Gramsci va desenvolupar en diàleg amb Marx, prenent com a punt de partida la relació dialèctica entre infraestructura i superestructura. Com Gramsci, encara que reconeixia la relació entre l'economia i els sistemes de consens, Freire considerava esta relació en termes d'un procés dialèctic, recíproc —més que determinista—. És a dir, el fet cultural, el polític i l'educatiu també podrien incidir en qüestions sistèmiques i de producció. En un quadern de presó de 1932, Gramsci sosté que la relació pedagògica no es pot restringir a relacions específicament escolars en la mesura que l'educació implica la societat en la seua totalitat, cada subjecte i cada relació:

Aquesta forma de relació existix en tota la societat en el seu conjunt i per a cada individu respecte als altres individus. Existix entre sectors intel·lectuals i no intel·lectuals de la població, entre els governants i els governats, les elits i els seus seguidors, els líders [dirigents] i dirigits, l'avantguarda i el cos de l'exèrcit. Tota relació “d'hegemonia” és necessàriament una relació educativa i es produïx no només dins d'una nació, entre les diverses forces que la componen, sinó en el camp internacional i mundial, entre les diferents civilitzacions nacionals i continentals (Gramsci, 2014, Quadern 10 II, p. 44).

El concepte d'hegemonia com a oportunitat per a l'educació per a tothom és molt significatiu i ha estat àmpliament estudiat. Per a Gramsci, calia distingir entre poder i hegemonia. El poder es basa en la presència simultània de força i consens. Quan la força és allò que predomina, el resultat és la dominació; quan preval el consens és l'hegemonia. L'hegemonia és una expressió de poder basada en el consens, en la capacitat d'aconseguir resultats mitjançant la persuasió i l'adhesió a un determinat projecte polític i cultural. Un procés hegemònic, a més de configurar la voluntat col·lectiva, també és capaç de produir un nou aparell d'estat i transformar la societat mateixa mitjançant el desenvolupament i la promulgació d'una nova concepció del món. Gramsci parla de l'hegemonia d'un grup social sobre tota la societat, efectuada a través de les anomenades organitzacions privades com l'església, els sindicats, les escoles, etc. La importància de l'hegemonia està en la manera com orienta la política i en la seua capacitat d'orientar i guiar la societat, implicant tots els actors rellevants, les institucions presents en els seus diferents sectors i els grups actius en la societat civil. L'hegemonia és, per tant, la capacitat d'afirmar, a través de les pràctiques quotidianes i les creences compartides, una perspectiva des de la qual pot sorgir un complex sistema de control i que podria permetre que les ideologies d'una determinada classe social operaren en tota la societat civil.

El concepte “gramscià” d’hegemonia o superioritat, i la lògica que se’n deriva, va fer una contribució significativa a l’imaginari polític del segle xx. No obstant això, com demostren les formulacions conceptuals i exemples tangibles dels moviments socials contemporanis, és un imaginari que ha perdut gran part de la seua influència sobre la pràctica i les teories que inspiren estos moviments en la planificació del canvi social. En el seu llibre *Gramsci Is Dead: Anarchist Currents in the Newest Social Movements* (2005), Richard J. F. Day oferix una clau significativa per interpretar esta evolució, és a dir, el pas d’una visió de transformació social basada en el concepte de superioritat o supremacia, a una inspirada en “l’afinitat”. Prenent esta condició com a punt de partida, i a partir d’ací examinant els molts i sovint innovadors exemples d’organització autònoma a tot el món, Day descriu com es descriuen les lluites radicals: antimasclistes, antiracistes, anticapitalistes, indigenistes, alterglobalistes, etc. —de la postmodernitat són tots indicatius de fins a quin punt la idea “d’alliberament cosmopolític sota un sol signe és una fantasia modernista” i, en el fons, totalitària. En canvi, l’enfocament cada vegada més influent de “l’afinitat” es basa en modes horitzontals, més que verticals, d’organització i presa de decisions que són evidentment progressius en la seua inspiració. L’enfocament d’afinitat proposa una nova lectura de l’anarquisme que ve filtrada d’una sèrie d’influències post estructuralistes i post marxistes. Per a Day, es tracta d’invertir la relació entre dominat i dominador mitjançant l’adquisició del poder de l’estat, amb l’esperança de capgirar la relació entre dominats i dominadors mitjançant l’adquisició del poder estatal, les reformes liberals i post marxistes de reformisme han obeït a la mateixa lògica d’hegemonia i superioritat, encara que d’una manera diferent. En altres paraules, la contribució dels partits socialistes i socialdemòcrates a Occident no és indicativa d’un desig de prendre el poder estatal, sinó que busca influir en el seu funcionament a través de processos de cooperació pluralista (Giddens, 1998).

El més interessant de l’activisme radical contemporani és que alguns grups estan trencant aquest parany, operant de manera no autoritària en lloc d’imposar-se amb accions més dures. Busquen un canvi radical, però no a través de la presa o influència del poder de l’Estat, i en fer-ho desafien la lògica de l’autoritat en el seu nucli. [...] *l’allunyament dels “moviments” d’orientació hegemònica o de superioritat i cap a estratègies i tàctiques sense marca*[...] el que jo anomene una afinitat per l’afinitat, és a dir, per les relacions no universalitzadores, no jeràrquiques, no coercitives basades en l’ajuda mútua i els compromisos ètics compartits. Alguns exemples inclourien certes comunitats indígenes d’Amèrica del Nord [...] així com algunes línies de *feminisme transnacional* i *teoria queer*. El meu argument bàsic en este llibre és que tots estos grups i moviments, estratègies i tàctiques, són útils per comprendre —i fomentar— el desplaçament continu de la supremacia per l’afinitat (Day, 2005, p. 9).

³ Beati i costruttori di pace, (“Benaurats els pacificadors”) és una associació voluntària fundada a Pàdua el 1985 pel sacerdot diocesà Albino Bizzotto. Entre els principals activistes hi havia Alex Zanotelli, el missioner combonià que va fundar la Rete Lilliput (“Xarxa Lilliput”) que es va convertir en un puntal del moviment New Global i de les protestes del G8 de 2001 a Gènova. Les principals preocupacions de l’associació inclouen: l’antimilitarisme, el desarmament, el rebuig a la guerra —incloent l’ús de la guerra per avançar en un nou imperialisme occidental- i el decreixement sostenible. Cf. <http://www.beati.eu/> last accedit el 11/11/2020.

Inherent a les pedagogies contemporànies de la praxi i el canvi social, per tant, hi ha la creença en la transformació radical “de les formes de la política” i “de l’educació”, i la possibilitat d’imaginar relacions socials que no poden ser assimilades o superimides pel sistema de poder.

El pas d’una mirada política que aspira a l’hegemonia o superioritat a una altra basada en l’afinitat, és una manera de descriure la transformació dels modes i formes polítiques en esta època de canvis. Pot ser que els moviments prefiguratius hagen començat a orientar-se en esta línia, atès que molts moviments socials “de base” estan duent a terme, en el present, el que podríem anomenar “assajos del futur”. Però quin és el futur buscat que podríem intentar manifestar hui? En este sentit, i prenent com a punt de partida un exemple concret italià, —*el Bilanci di Giustizia*—, vorem com un moviment per al canvi d’estil de vida en interès d’una major justícia social entre el Nord i el Sud global, en el transcurs de les últimes dècades, ha donat forma a este canvi de paradigma en el camí de les afinitats i igualtats, i com ha buscat així donar expressió prefigurativa a la seua visió de futur.

3. La prefiguració i el concepte d’aprenentatge de la pràctica: l’exemple de *Bilanci di Giustizia*

Quando l’economia uccide... bisogna cambiare? (“Quan l’economia mata... Alguna cosa ha de canviar!”) Aquest va ser el lema de l’Assemblea Nacional convocada a Verona, el 1993 pel *Beati i costruttori di pace*³. En el transcurs de la trobada, es van exposar molts arguments i testimonis sobre la necessitat d’un canvi davant d’un sistema econòmic que genera necessitats de violència, i com, a través de quines teories, eines i pràctiques, es podria aconseguir. A partir d’esta dia, es donaren un ventall d’iniciatives variades i significatives, entre elles la de *Bilanci di Giustizia* (que es tradueix aproximadament com “Pressupostos” o “Balanços de Justícia”). Què van fer, en concret? La resposta ideada pel moviment va ser desenvolupar noves pràctiques que implicaren canvis d’estil de vida, començant per un canvi en els hàbits de consum dels participants cap a una major sostenibilitat i/o autosuficiència.

Utilitzant “comparatives” per registrar la despesa i identificar on es podrien desplaçar determinades formes de despesa a favor d’una major justícia (ambiental, social i econòmica), els participants van poder aprofundir en la consciència i quantificar fins a quin punt les seues accions podrien contribuir al canvi en un horitzó temporal a mitjà i llarg termini (De Vita i Vittori, 2015).

El moviment Bilanci és una empresa col·lectiva que, encara avui, involucra centenars de dones, homes i famílies, compromesos a modificar el seu consum quotidià en interès de la “justícia”. Com ha suggerit l’economista alemany Gerhard Scherhorn:

La importància dels béns materials rau en els béns immaterials, però l’abundància de béns materials elimina els béns immaterials. De fet, només nosaltres mateixos

podem produir això últim: són les nostres relacions socials, la nostra espiritualitat, la nostra creativitat. Són estes coses les que determinen la qualitat de vida. (Valer i Sachs, 2000, pàg. 19-20)

Les pràctiques de consum reduït i moderació, pel que fa als béns materials, s'han d'incorporar de manera més ampla. Scherhorn explica els vincles entre els béns i “el bé”, entre el material i l'immaterial, entre la riquesa i la pobresa, i entre l'abundància i l'escassetat, com el potencial de dones i homes per generar “qualitat de vida” a través de les relacions socials i la seua capacitat per a que siguen profundes i creatives. És a partir d'esta capacitat de generar felicitat a través d'un canvi d'estil de vida que “els Bilancisti” (afins al projecte Bilanci) han destil·lat les seues pràctiques, demostrant el seu compromís i la necessitat de canvi que el moment actual comporta. A *Prove di felicità quotidiana* (Gaggioli i Valer, 2011), es revela que la motivació principal d'estes transformacions de l'estil de vida és sovint el desig d'encoratjar i implementar formes de vida dins de la pròpia família, que encarnen valors de justícia, harmonia amb la natura i solidaritat, i que es tradueixen en un “pla” constructiu i amb visió de futur tant per al present com per al futur. És potser este aspecte —un pla de futur promulgat en el present— el que millor defineix la construcció de “l'aprenentatge transformador” (Boström et al., 2018) sobretot si tenim en compte la transmissió de valor intergeneracional que va impulsar els fills dels primers “Bilancisti” a iniciar la seua pròpia activitat autònoma i formar el grup *FuoriRotta*.

Una cosa que unix les nombroses històries que ens han explicat al llarg de més de tres anys d'investigació i co-investigació amb l'associació (agost 2014-desembre 2017),⁴ són les connotacions positives del terme *sobrietà* —“moderació” o “simplicitat—, sovint associat a la felicitat i a l'enfocament més savi de la relació amb les coses. El quadre pintat és un camí cap a una nova comprensió de la sobrietat, on la senzillesa i la moderació ja no es veuen com una privació o un rebuig, sinó com una mena de creativitat redescoberta pel que fa a les coses i les relacions. Tot açò, desperta l'interès per les pràctiques associades amb formes de consum crític i estils de vida alternatius és així com prenem consciència de fins a quin punt un enfocament en una direcció o en una altra cap l'economia pot eclipsar altres models i camins cap al benestar. I el redescobriment del “límit”, pel que fa a l'ús conscient dels béns, obri noves possibilitats per al concepte mateix del límit, que ara es pot transformar del límit com a restricció, al límit com a força d'empenta. Estes experiències s'emmarquen en la classe de moviments i pràctiques socials que afavorixen el que podríem anomenar “economies diferents”. Advoquen per estils de vida i conceptes que, partint d'una crítica a l'economia, (re)activen —en mode educatiu— processos participatius relacionats amb els vincles i connexions socials i el desenvolupament de noves formes de ciutadania activa, i ho fan en part a través de la creació d'espais d'autoformació i aprenentatge d'adults.

⁴ En total, vam dur a terme 4 grups focals (amb un total de 70 individus), 25 entrevistes en profunditat, que es van analitzar des d'una perspectiva de teoria fonamentada, i 2 sessions de comunitat d'investigació (amb un total de 25 individus). També vam recollir 1.000 qüestionaris. Cf. Bertell i de Vita (eds.), 2019.

Els resultats del nostre estudi, que es va desenvolupar del 2014 al 2017 (Bertell et al., 2019), presenten nombrosos elements significatius a tenir en compte. Són fonamentals per a les nostres reflexions en este assaig, els processos d'aprenentatge, autoeducació/aprenentatge i participació política activats per les comunitats Bilanci, i com estes es creuen amb processos de canvi individual i col·lectiu, enfocaments crítics i prefiguració. Com hem vist, l'objectiu del moviment Bilanci era demostrar que el canvi global podia començar amb la pròpia experiència, creant una alternativa a les polítiques de sempre. Així, el punt de partida és la concreció de les accions quotidianes, i la pràctica del món real d'allò que s'ha discutit i estudiat a nivell col·lectiu.

La crítica a les institucions neoliberals i als acords internacionals, l'activisme a favor de la pau i la protecció dels drets dels treballadors al sud global: tot això es plas-mava en pràctiques en el context local en què operaven els "ciutadans".

En el cas dels Bilanci, este element transformador va donar lloc als tallers i al que podríem qualificar d'Escola Bilancista com una manera de transmetre este maridatge de praxi i teoria, els canvis socials posteriors a les decepcions de l'activisme alterglobalitzador (della Porta, 2003) i la crisi econòmica que assetjà les democràcies occidentals els anys 2008 i 2009 van crear un clima desfavorable per a la concreció d'esta idea de futur imaginat i practicat. El que sí que podem afirmar és que les crítiques i els interrogants que proposen estes experiències han posat de manifest aspectes distorsionadors del sistema econòmic global. Només cal observar com les pràctiques d'autoproducció i/o coproducció (per exemple, d'aliments) es van generalitzar en països com Itàlia i altres llocs, i la penetració aconseguida fins i tot a nivell local per les xarxes d'aliments alternatius (Brunori et al., 2001). Per tant, és en este mateix procés de desmobilització (2003-2005) i de crisi econòmica (2008-2009), que podem rastrejar l'origen d'estes noves iniciatives (Graziano i Forno, 2012; Bosì i Zamponi, 2015).

En qualsevol cas, esta concepció de l'estil de vida com a punt de partida del canvi, porta implícita una clara associació amb l'educació i l'autoeducació, un potencial d'aprenentatge que es materialitza a partir de la motivació personal, però per poder aconseguir açò, és fonamental el suport del grup, d'altres persones. Mitjançant la participació d'adults —que s'organitzen de manera informal i espontània— en grups, els Bilancisti han formulat vies de conscienciació en relació amb molts aspectes diferents de la vida, del béns i del consum. Passió per fer, treballar, estudiar, desenvolupar la pròpia comprensió teòrica: tot això és indicatiu d'un dels enfocaments metodològics més importants del moviment, l'autoeducació en forma de tallers d'autoproducció, en què s'aprecia una potent creença que es remunta al redescobrimient del enfocament metodològic de les teories d'Illich (Illich, 2013). Tot i això, també és cert —almenys pel que hem pogut aprendre com a investigadors— que el grup encara no ha trobat la manera d'anar "més enllà" de l'acció individual, o de l'acció a nivell del propi col·lectiu. Pel que fa a les "connexions d'afinitat", el que sovint veiem en estos casos

són les relacions entre parelles o cohabitants. La noció o idea d'afinitat, posa el focus en una dimensió clau del viatge bilancista, la transmutació del “jo” en “nosaltres”, en el sentit de parella o grup. D'altra banda, una de les poques però significatives maneres en què “el futur” emergix entre els Bilancisti és la comprensió, de la qual es fa res-sò la generació més jove del grup *FuoriRotta*, en el que el nucli familiar implica una responsabilitat per part de la parella de pares respecte a l'educació dels fills.

Malgrat les clares dificultats d'este moviment o corrent de pensament i creences, a causa de l'absència (gairebé total) d'un programa de futur, tot el patrimoni cultural i activista del moviment —el discurs, les pràctiques i els processos adoptats en la construcció de la identitat i l'acció individual i col·lectiva— ha estat reivindicada per les generacions més joves, cada vegada més sensibles als problemes ambientals, socials i cívics, des de l'emergència climàtica evident fins a l'avanç gradual, arreu del món, de la nova dreta, que inevitablement ha generat una resposta en escalada.

Conclusió

Aleshores, podem dir que junt als moviments com el Bilanci di Giustizia, en la qüestió del futur, i en l'esforç del compromís per aconseguir un futur en un món millor, també s'han vist aparèixer -gairebé del no-res- altres exemples de mobilització. Podríem suposar que el llegat de l'Escola Bilancista —i de molts altres “camps d'entrenament de la democràcia”— ha tingut un paper important en aquesta nova onada global de protestes, vagues i manifestacions. Així, torna a ser perceptible en les mobilitzacions globals contemporànies un desig i necessitats d'accions (Luchies, 2014). Ens trobem, doncs, amb moviments i formes d'activisme, hui, com *Fridays for Future*, *Ni Una Menos*, *Extinction Rebellion* i *Black Lives Matter*, mobilitzacions que —tot adaptant-se a una realitat contemporània en què la participació s'ha convertit en una proposta més complexa, fina com més subtil— aspiren al que podríem descriure com “posseir el pas-sat”, i que ells mateixos han influït en moviments històricament dedicats a preocupacions més purament materialistes, com el moviment obrer/sindical⁵.

La praxi prefigurativa d'estos nous moviments és clarament discernible i, de fet, està intencionadament encarnada no només a nivell simbòlic, sinó també —i sobretot— en les formes i el llenguatge que adopten. Només cal tenir en compte l'impacte mediàtic de Greta Thunberg, o les xilenes que van eixir al carrer la tardor del 2019 al crit de “El violador eres tu”, les dones afroamericanes i les seues companyes marxant per ciutats americanes després de l'assassinat de George Floyd: una pluralitat de discursos, símbols i colors que suggerix una convergència de moviments que treballen per un futur que reconeix una pluralitat de realitats. No podia estar més d'acord amb la idea, expressada en les pàgines anteriors, “d'afinitat per l'afinitat”, en la qual les concepcions, crítiques i metàfores interseccionals comencen a superposar-se i alimentar-se l'una a l'altra.

⁵ Veieu: https://www.repubblica.it/economia/2020/03/23/news/coronavirus_sciopero_lombardia-252057177/18/07/2020.

On —en definitiva— es porta endavant la lluita pel canvi social, ancorada no com abans en la propagació de l'hegemonia cultural dels oprimits, sinó en les relacions que ixen a llum de les diverses categories de societat, cultivant relacions, cultivant en “l'altre” el respecte a la biodiversitat i concretant —en el present— la visió d'un futur possible i alterhegemònic.

Per concloure, amb este assaig hem intentat il·luminar les dimensions prefiguratives de la pedagogia crítica, preservant el focus en les aportacions de Paulo Freire i Antonio Gramsci que, aprofitant, en el primer cas, processos de conscienciació i alfabetització, i en el segon, processos d'hegemonia, van demostrar possibles camins per eixir d'una condició d'opressió i subalternitat.

Tots dos pensadors presenten l'educació com el mitjà coherent per a un fi que, per si mateix, s'assembla ni més ni menys que a l'emancipació de les categories de la societat excloses o discriminades per l'hegemonia capitalista i la normativitat occidental. Les diferents fases de la consciència i la configuració del poder només poden tenir lloc, en termes concrets, quan les persones són capaces d'efectuar els processos d'aprenentatge individual i col·lectiu en els contextos en què viuen, quan comencen a autoeducar-se en interès de l'autodeterminació.

El canvi pedagògic que estan produint els moviments socials d'arreu del món —d'una visió transformadora de la realitat inspirada en un model d'hegemonia a una perspectiva, molt més orientada cap a les relacions i les xarxes d'afinitat— fa visible la interseccionalitat de la lluita anti-opressiva. Per a l'última generació de moviments, esta preocupació per les formes i maneres d'acció col·lectiva, s'ha convertit en el nucli d'una operació formativa i educativa, amb els processos activats a la recerca dels objectius de la seua lluita, objecte d'una investigació. Com trobem en el cas del *Bilanci di Giustizia*, la preocupació i el desenvolupament de les “pràctiques per la justícia” estan íntimament connectades amb la idea mateixa de justícia, que el moviment perseguia dècades enrere com a part de la seua visió prefigurativa.

El que estem veient hui és a un canvi en esta visió prefigurativa: el projecte universalista de transformar el món dins i fora de l'Estat, va precedit ara d'una visió interseccional en què es posen en relleu espais de superposició i intercanvi entre diferents lluites, i es presta més atenció, a les noves formes i maneres de fer política i societat com a part d'un teixit de relacions amb l'entorn vital de les persones.

Prenen forma, en el procés, una visió i un imaginari acompanyat de transformació i canvi social que, a través d'interconnexions, és capaç de crear espais i oportunitats “en comú”. Estos punts en comú, sorgeixen de la trobada d'allò que és diferent, i no de la trobada de semblants, com estem acostumats a pensar i, de fet, practicar. Estem assistint només al naixement d'este incipient procés, però potser presenta la millor oportunitat per posar en pràctica —des d'una imatge confusa, formada per infi-

nitat d'experiències separades— noves maneres de crear, mitjançant l'acció comunitària, un món en comú.

Referències bibliogràfiques

- ALIAKBARI, M. and FARAJI, E. (2011, October) 'Basic principles of critical pedagogy', 2nd *International Conference on Humanities, Historical and Social Sciences IPEDR*, 17: 78-85.
- BERTELL, L. and DE VITA, A. (Eds.) (2013) *Una città da abitare: rigenerazione urbana e processi partecipativi*, Roma: Carocci editore.
- BERTELL, L., and DE VITA, (Eds.) (2019) 'Pratiche e visioni del cambiamento e dell'apprendimento: dalla riduzione dei consumi a nuove ipotesi di convivenza', *Osservatorio Cores Working Paper Series* 1:2019.
- BERTELL, L. (2019) 'ECOautonomous work for "practicability of life": Experiences of work and production in different economy movements in Italy', *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 20(3): 11-24.
- BOSI, L. and ZAMPONI, L. (2015) 'Direct social actions and economic crises. The relationship between forms of action and socio-economic context in Italy', *Partecipazione e conflitto*, 8(2): 367-391.
- BOSTRÖM, M., ANDERSSON, E., BERG, M., GUSTAFSSON, K., GUSTAVSSON, E., HYSING, E., ... & SINGLETON, B. E. (2018) 'Conditions for transformative learning for sustainable development: A theoretical review and approach', *Sustainability*, 10(12), 4479: 1-21.
- BRUNORI, G., ROSSI, A., & MALANDRIN, V. (2011). Co-producing Transition: Innovation Processes in Farms Adhering to Solidarity-based Purchase Groups (GAS) in Tuscany, Italy. *International Journal of Sociology of Agriculture & Food*, 18(1).
- BURBULES, N. C. and BERK, R. (1999) 'Critical thinking and critical pedagogy: Relations, differences, and limits', in Popkewitz, T. and Fendler, L. (eds) *Critical theories in education: Changing terrains of knowledge and politics*, New York: Routledge, 45-65.
- COOPER, D. (2017) 'Prefiguring the state', *Antipode*, 49(2): 335-356.
- DAY, R. (2005) *Gramsci is dead: Anarchist currents in the newest social movements*, London & Ann Arbor (MI): Pluto Press.
- DE VITA, A. (2009) *La creazione sociale: relazioni e contesti per educare*, Roma: Carocci.
- DE VITA, A. and BERTELL, L. (2018) 'Education and Work in movements for different economies: new envisaged scenarios and grass-roots political practices', *Journal of Theories and Research in Education*, 13(1): 151-169.
- DE VITA, A. and VITTORI, F. (2015) Learning practices, self-education and social reconnection. The case of "Bilanci di Giustizia", *Formazione, Lavoro, Persona*, V(14): 225-239

- DELLA PORTA, D. (2003) *I new global. Chi sono e cosa vogliono i critici della globalizzazione*, Bologna: Il Mulino.
- DINERSTEIN, A. C. (2012) 'Interstitial revolution: On the explosive fusion of negativity and hope', *Capital & Class*, 36(3): 521-540.
- FOUCAULT, M. (2008). *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-1979*. New York: Palgrave-MacMillan.
- FREIRE, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed*. 30th Anniversary Edition. Ramos, M. B. (trans.), New York/London: Continuum.
- GAGGIOLI, L. and VALER, A. (2011) *Prove di felicità quotidiana: istruzioni per l'uso*, Milano: Terre di mezzo.
- GIDDENS, A. (1988). *The third way: The renewal of social democracy*. Cambridge (UK): Polity Press.
- GRAMSCI, A. (2014) 'Quaderno 10', *Quaderni del carcere*. Torino: Einaudi Editore. For English version, see: Quentin, H. (1971) (eds. and trans.). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*, London: Lawrence & Wishart.
- GRAZIANO, P. R. and FORNO, F. (2012) 'Political consumerism and new forms of political participation: The Gruppi di Acquisto Solidale in Italy', *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1): 121-133.
- ILlich, I. (2013) *La convivialità. Una proposta libertaria per una politica dei limiti dello sviluppo*, Milano: Red edizioni. For English version, see: Illich, I. (1973). *Tools for conviviality*. New York: Harper & Row, Publishers Inc.
- LAZZARATO, M. (1997) *Lavoro immateriale. Forme di vita e produzione di soggettività*, Verona: Ombre corte.
- LUCHIES, T. (2014) 'Anti-oppression as pedagogy; prefiguration as praxis', *Interface: a journal for and about social movements*, 6(1): 99-129.
- MAECKELBERGH, M. (2011) Doing in Believing. Prefiguration as Strategic Practice in the Alterglobalization Movement, *Social Movement Studies*, 10(1): 1-20.
- MASON, K. (2014) 'Becoming Citizen Green: prefigurative politics, autonomous geographies, and hoping against hope', *Environmental Politics*, 23(1): 140-158.
- MAYO, P. (2015) *Hegemony and Education under Neoliberalism. Insights from Gramsci*, New York: Routledge.
- MAYO, P. and VITTORIA, P. (2017) *Saggi di pedagogia critica oltre il neoliberismo*, Firenze: Società Editrice Fiorentina.
- VAN DE SANDE, M. (2015) 'Fighting with tools: Prefiguration and radical politics in the twenty-first century', *Rethinking Marxism*, 27(2): 177-194.
- VALER, A. and SACHS, W. (2000) *Bilanci di giustizia: famiglie in rete per consumi leggeri*, Verona: Editrice missionaria italiana.

INSTITUTO
Paulo Freire

Associació de Persones
Adultes Participants
FRANCESC BOSCHIMORATA

TAREPA - PV

Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

AJUNTAMENT DE
LA POBLA DE FARNALS

direu: no ha aportat res, com no siguen certes amenitats de catre,
però jo us assegure, solemnes fills de mala mare, que deixaré
un senyal molt amarg i perdurable en la nostra literatura: aquell
que clama contra l'excés del poder i deixa
inermes la criatura, sota els turments de l'exili.
aneu a mamar tots!

Cent d'Estellés
1924-2024